

Faiq Ələkbərlı
*AMEA Fəlsəfə
İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru*

(əvvəli ötən sayımızda)

II Yazı

1990-cı illərdə yeni Türk dövlətləri meydana çıxdıqda məlum oldu ki, Türkiyədə Türk-İslam məfkurəli Türk birliyinin özündə də konkretlik yoxdur. Hər halda Türkiyə Türk aydınları, Türk liderləri İslam dini və Türklük məsələsində hansı yol xəritəsini cızıblar, bütün bunlara aydınlıq gətirilməsi əsas məsələ olaraq qalmaqdadır. Yəni Türkiyə öncüllüklə, İslam dünyası adı altında Türk müsəlman xalqlarını, yoxsa bütün İslam xalqlarını ya da bir bölgəni mi super gücü olmaq niyyətindədir?! Bizcə, Türkiyə öncə qeyri-müsəlman türk xalqlarını da gözərdi etmədən, hər şeyi Türk müsəlman xalqlarıyla əməkdaşlıqdan başlamalıdır. Bu zaman da Türkiyə ilk növbədə, öz içindəki İslam və türklük ya da Türk-İslam ideologiyasına aydınlıq gətirməlidir ki, Türkiyə xaricindəki türk-müsəlman xalqlarıyla münasibətdə də hədəflərini doğru müəyyənləşdirə bilsin. Başqa sözlə, Türkiyə daxilində dövlət siyasəti olaraq türklük və İslam ya da Türk-İslam məfkurəsi aydınlığa qovuşmadan, bu ölkənin digər Türk müsəlman xalqları ya da dövlətləriylə münasibətləri dostluqdan vahid birliyə doğru yüksəlişini gözəlmək mənasızdır. Bu baxımdan Türkiyə dövlətinin İslam və türklük məsələsində dəqiq, aydın hədəfi olmalıdır.

Demək istədiyimiz odur ki, Türk-Turan xalqlarının Tanrı yolunda yürüməkləri (yəni Türk əxlaqı, estetikası, adət-ənənələri, tövələri, həyat tərzi, dövlətçiliyi və s.) İslamlaqla başlamadığı üçün, onu həddən artıq ideallaşdırıb Türk kimliyini arxa plana keçirmək doğru deyildir. Doğrudur ki, Şamançılıq, Xristianlıq, Buddizm, Yəhudiliklə müqayisədə Türklər özlərini daha çox İslamlaqla tapmışlar. Məhz Türk özünü İslamlaqla stianlıq, buddizmdə olduğu kimi, bəlkə də onlardan daha ox daha çox tapdığı üçün də Tanrıya gedən yolda 13 əsrdə İslamla birlikdədir. Bununla yanaşı onu da idrak etməliyə ki, Türklərin İslam dinini qəbul etməyi sadəcə, Tanrı yolunda yürüməyin ən uğurlu davamıdır. Ancaq bu heç də İslamdan kənar başqa yollarla (xristianlıq, buddizm, şamançılıq, yəhudilik və b.) Tanrı yolunda yürüməyə davam edən Türk soydaşlarımızı inkar etmək anlamına gəlməməlidir.

Ona görə də, burada diqqət etməli olduğumuz əsas məsələ yalnız müəyyən bir dinin daşıyıcısı olan millətin, həmin dinə tapınmış olan digər xalqlarla birlikdə mövcud problemləri və onun həlli yollarını düşünməsi deyil, eyni zamanda dini həssaslıqlarını qorumaqla yanaşı digər ideyalara (dini, ya da siyasi-ideoloji) tapınan daxiləki soydaşlarıyla da bu və ya başqa məsələlərin həllində bir araya gələ bilməsidir. Bir toplum daxilindəki dini birlik inam və inanc

birliyədir, milli birlik isə milli qədr və milli dövlət yaratmaq, inkişaf etdirmək, yaşatmaq yoludur. Bu məsələnin çox sadə həll yolu var. Belə ki, milliyətçiliyimizə Qərb milliyətçiliyi, İslamçılığa isə Sami diñçiliyi mövqeyindən yanaşmaqdan əl çəkməliyik. Hər halda, biz belə hesab edirik ki, Qərb (ingilis, fransız, alman və b.) milliyətçiliyi Türk milliyətçiliyini, Sami-Yəhidi diñçiliyi isə İslamçılığı olduğu kimi ifadə etmir. Ona görə də, Türk-İslam dünyası məsələləri adına hər iki məsələnin ciddi şəklidə izahlarına ehtiyac vardır.

Bizcə, bu anlamda Türk xalqlarının həyatında mühüm rol oynamış, həmin rolunu oynamağa davam edən İslamçılığa, istərsə də türkçülüyə münasibət ilk növbədə, bir Türk dini-fəlsəfi dünyagörüşünün və Türk milliyətçiliyinin e milliyət-

mokratiyası" yenidən bərpa etmək istədiyimiz Türklük ruhumuzu zədələməklə, yaralamaqla qalmamış, onların yerinə bizlərə öz ideyalarını (praqmatizm, marksizm, həyat fəlsəfəsi, freydizm, ekzistensializm vəb.) aşlamışdır. Bizlər də bu yad ideyalara qapılıraq istənilən məsələyə "Qərb mədəniyyəti"nin, "Qərb fəlsəfəsi"nin, "Qərb demokratiyası"nın gözü ilə görməyə, anlamağa və yaşamağa başlamışıq. Bizim şüurumuza zor-xoş yeridiblər ki, dünyanı yalnız "demokratik və sivil Qərb"dən idarə etmək mümkündür, çünki yalnız onlar buna qadir və layiqdirlər. Maraqlıdır ki, biz Türk dünyasının insanları bunu vaxtilə şüurumuza yeridənlərə də, bu gün yeritməyə davam edənlərə də az qala büt kimi sitayiş edirik.

Biz də o fikrə qatılın ki, inkişaf

bu dövrünü nəzərə almasaq) timsalında bir əsrdə "Qərb", Avropaya inqerasiya yolunu tutmaqla müəyyən uğurlar əldə etsələr də, amma onlar da "öz"ə əsaslanmadıqları üçün ciddi problemlərlə üz-üzədirlər. Çünki başqasının "öz"ü bizim "öz" ola bilməz. Biz türklər heç vaxt romalı, yunan, ingilis, amerikalı ola bilmərik. Bu anlamda Toybnlərin, Fukuyamaların, Hantiqtonların türklərlə bağlı nədən ziddiyyətli mövqə nümayiş etdirmələrini anlayır, bunu məntiqsizlik kimi qiymətləndirmirik. Çünki onlar hansı xətti, yeni "Qərb" yolunu, yoxsa ənənəvi yolu tumasından asılı olmayaraq türklərdən ehtiyat edirlər.

Hesab edirik ki, "Qərb mədəniyyəti", "Qərb liberal-demokratizm"i və "Qərb millətçiliyi" sözün həqiqi mənasında "qərblilərin" boynuna biçilmişdirsə, o zaman "Qərb sivilizasi-

bu "qərblilə"ce böyük bir uğur idi. Bu anlamda hər b savaşılarında əsasən türklərə yenilən Xristian-Qərb dünyasının, amma düşüncə dünyasında Türkləri yenməsi onlar üçün böyük bir qələbə idi. Halbuki vaxtilə Əli bəy Hüseynzadə yazırdı ki, bir türkün avropalaşması artıq onun türklükdən uzaqlaşması, deməkdir: «Türkün itidada edib firəngləşməsi, firənglərin ya mürtədlərin tərəqqisi deməkdir, yoxsa türk, ya müsəlman tərəqqisi demək deyildir!»³. Gökəlp da "Türk mədəniyyəti tarixi" əsərində yazırdı ki, vaxtilə Çin mədəniyyətini mənimsəyən türklər bunun nəticəsində məhv olmaqla üzəüz qalmış, bundan qurtulmaq üçün başqa torpaqlara köç etməli olmuşlar: "Türklər nə zaman milli kultüərə önəm verməyərək yabancu kultüərə önəm verməyərsə və öz millətlərini bəyənərsə"

Türk birliyinin gerçəkləşməsi yolları: Problemlər və perspektivlər

çiliyə ələsi adəna hər iki möçərçivəsində olmalıdır. Əlbəttə, bu o anlamda gəlmir ki, hər bir millət İslam dininə öz kimliyindən yanaşaraq onun əsil mahiyyətindən uzaqlaşmalıdır. Ancaq eyni şəkildə öz milli dəyərlərini, adət-ənənələrini, mədəniyyətini tamamilə dinin, konkret İslam mədəniyyətinin içində eritməyi də doğru

yolunu tutan, ayaq üstə qalmaq istəyən hər hansı toplum tərəqqi dövrünü yaşayan millətin mədəniyyətindən yarartana bilər. Bu Avropa da, Asiya da, Amerika da ola bilər. Əgər onları inkişafında müsbət cəhətlər varsa bu hökmən dəyərləndirilməlidir. Ancaq burada önəmli olan kənar toplumların ideyalarından yalnız ya-

yası"nın qeyri-qərblilərə heç bir aidiyyəti yoxdur. Sadəcə qeyri-qərblilər "Qərb sivilizasiyası"nın basqısından dolayı onunla təmas halındadır. İki əsrdən çox çəken bu təmas İslam-Türk dünyası üçün bir təhdid yaratmaqla yanaşı, yeni bir sivilizasiyanın yaranmasını da sürətləndirmişdir. Artıq bizlər "Qərb" mədəniyyəti,

başqa millətlərin təqlidçisi və taparcasına səvəni olmuşlarsa, belə bir köç fəlakətinə uğramışlardı"⁴.

Bir məqamla razıyıq ki, türklərin "qərbəşmə" yolunda gəldiyi nəticələr Türk aydınları qədr Qərb aydınlarını da maraqlandırır. Necə ki, Qərb bir vaxtlar Rusiyaya marksizmi qəbul etdirərək sonra nəticəni gözle-

Bizim şüurumuza zor-xoş yeridiblər ki, dünyanı yalnız "demokratik və sivil Qərb"dən idarə etmək mümkündür, çünki yalnız onlar buna qadir və layiqdirlər. Maraqlıdır ki, biz, Türk dünyasının insanları bunu vaxtilə şüurumuza yeridənlərə də, bu gün yeritməyə davam edənlərə də az qala büt kimi sitayiş edirik

hesab etmirik. Hər bir şey ölçüsündə, əndazəsində və qədrində olmalıdır. Bir din hər hansı millətin dəyərləri içində assimilyasiya olunanda zahiri xarakter daşdığı kimi, bir millət də hər hansı dinin içində eriyəndə millətin yalnız adı qalır, özü və özülü isə məhv olur.

Ona görə də, Türk-İslam məfkurəli birlikdən bəhs edirikse, ilk növbədə Türk xalqlarının burada maraqları nəzərə alınmalıdır. Əgər bu gün dünyada 7 müstəqil Türk dövləti varsa, onların hamısı da müsəlman ölkələridirsə, o zaman türklüyün və İslamlaqlın bir-birini tamamladığını düşünə bilərik. Ancaq bütün hallarda 7 Türk dövlətinin birliyi birinci türklüklərinə, ikinci müsəlmanlıqlarına əsaslanmalıdır. Çünki milli birlik qədrimiz, dini birlik seçimidizdir.

Son iki əsrdə "Qərb mədəniyyəti", "Qərb milliyətçiliyi", "Qərb de-

rarlanmaq olmalıdır, onları yamsılamaq yox. Yəni toplumun inkişafının nüvəsində öz düşüncəsi, öz fəlsəfəsi önəmli olmalıdır. O, kənar ideyalardan yalnız "öz"ü gücləndirmək üçün istifadə etməlidir. Məsələn, ağacın nüvəsi var və onun əsasında boy artır, qollu-budaqlı olur. Amma onun bu inkişafında kənar amillər də (suvama, budaqlama, gübrələmə vəs.) mühüm rol oynayır. Deməli, istənilən cəmiyyətin də əsasında "öz" olmalıdır.

Öməyi qərblilər bunu 17-18-ci əsrlərdə, yaponlar 19-cu əsrdə, Güney Koreya və Çin 20-ci əsrdə çox yaxşı şəkildə həyata keçirərək yeni bir dönəmə qədəm qoydular. Türklər, ərəblər, farslar bu məsələdə başa gələ bilmədilər. Ərəblər və farslar gah "Qərb", gah da ənənəvi yola yəncində çırpındılar. Hələ də, bunun ikisi arasında qalıblar. Türklər isə Türkiyənin və Azərbaycanın (zərlə sovetləşdir-

"Qərb" liberal-demokratizmi, "Qərb millətçiliyi"ne Əli bəy Hüseynzadələrdən, Ziya Gökalplardan, Əhməd Ağaoğullardan daha fərqli və diqqətli yanaşmaq zorunda yıq. İslam-Türk mədəniyyətinin "Qərb mədəniyyəti", "Qərb liberal-demokratizmi", "Qərb millətçiliyi"ne qovuşması ilə qurtulduğumuz düşünmək çox yanlışdır. Əksinə, öz milli kultüərə, milli mədəniyyətinə, öz güclüklərinə, hürriyyətinə, ulusalığına əsaslanmayan heç bir millət tarix səhnəsində qalmamışdır. Başqa sözlə, öz kultüri, öz mədəniyyəti, öz vicdanı, öz fəlsəfəsi, öz aydınları, öz özgürlükləri, öz hürriyyəti olmayan istənilən millət, cəmiyyət məhvə məhkumdur.

Xüsusilə, Qərb ziyalılarının 1923-cü ildən sonrakı Türkiyə haqqındakı fikirləri ilk baxışda Türk milləti üçün xoş təsir bağışlasa da, 12 əsldən onları zorla "Qərb"ə yönəltmə və "Qərb"i daima ideal görmə istəyi var. Çünki vaxtilə dünyaya meydana oxuyan türklər "Qərb"ə üz tutmaqdan başqa çarə görmürdülərsə,

yirdilər. Eyni məsələ bir qədr fərqli şəkildə Türkiyədə də baş verir. "Qərb" Rusiyadan umduğunu bulmasa da, ən azından marksizmin nələyə yol açacağını ayəni şəkildə gördü. İndi də Qərb müsəlman olan, vaxtilə dəfələrlə avropalıları ayaqları tırdən türklərin "Qərb liberal-demokratizmi" və "Qərb mədəniyyəti" ilə hansı şəkildə gırəcəyinə, hansı nəticəyə gəlinəcəyinə çox maraqlıdır. Yəni türklər sona qədər "qərbəşmə"yə davam edəcəkləmi? Əgər davam edərsə nələr baş verəcəkdir? Yoxsa, türklər "qərbəşmə"yə "tlur" deyəcəkdir? Əgər "tlur" deyərsə nələr olacaqdır? Bunu yaxşı anladığıqları üçün qərblilər bir tərəfdən türkləri ənənəvi milli-dini yola qayıtmasını istəmirlər, digər tərəfdən "qərbəşmə" yolundakı hər addımına da nəzarət edirlər.

1 Toybnbee Arnold Y. Uygartlık yargıları. İstanbul, Örgün, 2011, səh. 62

2 Fukuyama Frankis. Tarih sonu və son insan. İstanbul, Profil, 2014, səh. 302

3 Hüseynzadə Ə. Seçilmiş Əsərləri. Bakı, «Şerq-Qərb», 2007, səh. 35

4 Gökəlp Ziya. Türk medeniyeti tarixi. İstanbul, BilgeoUuz, 2013, səh. 73